

OTKA T 34628

GÖRÖG NYELVŰ FELIRATOS EMLÉKEK NYELVÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI VIZSGÁLATA

[Mivel a beszámolót általában fekvő monitoron fogják olvasni, tükörméretét ehhez a körülményhez igazítottuk. Az Acrobat Reader View/Fit in Window beállítása optimális.]

A kutatás legfontosabb eredménye egy a felsőoktatásban is használható, nyelvi és tárgyi kommentárral ellátott, a Kr. e. első évezred görög nyelvjárásait bemutató szöveggyűjtemény. Szerkezetét alapvetően a nyelvészeti, pontosabban nyelvjárástani szempont határozta meg. Az áttekinthetőség érdekében a nyelvjárásoknak arra a „közepesen finomnak” nevezhető csoportosítására építettünk, melyet R. Schmitt (Einführung in die griechischen Dialekte. Darmstadt 1991²) alakított ki. Ezek a csoportok a következők:

- Észak-nyugati görög
- Saróni-öböl környéke
- Nyugati argolisi

- Szigeti dór
- Krétai
- Lakóniai és messéniai
- Acháj
- Élisi dialektus
- Boiót
- Thessaliai
- Lesbosi
- Arkadiai
- Kyprosi
- Pamphyliai
- Ión
- Attikai

R. Schmitt összefoglalója ugyan kedvezőtlen kritikát is kapott (pl. García-Ramóntól, Minos 17 (1981) 219–224), és a közkeletű művek (Schwyzer DGE, Thumb-Kieckers-Scherer, Buck) a földrajzi és az epigraphikai szempontokat jobban érvényesítik, mégis gyakorlati szempontból hasznosnak bizonyult a fönti felosztás követése, mivel így a gyűjtemény a Schmitt-féle Einführunggal együtt használható, és mégiscsak utóbbi a lényegében egyetlen modern és kompakt összefoglalás.

Az így összeállt tizenhat egységen belül a feliratok a szövegek keletkezésének hozzávetőleges időrendjében sorakoznak. Amennyiben tehát valamely szöveg csupán nem egykorú lejegyzésben maradt fenn (ilyen szöveg pl. a Kyrénét alapító dekrétum, Dareios levele Gadatashoz, vagy a Themistoklés-dekrétum), akkor általában a keletkezés időpontjához soroljuk a dokumentumot. Ezekben a – viszonylag ritka – esetekben természetesen mindig számolni kell a szöveghagyományynak a nyelvi megjelenést torzító hatásaival is.

Az egyes feliratok tárgyalása egy rövid „fejjel” kezdődik, mely tartalmazza a műfaj sematikus megjelölését (sírfelirat, fogadalmi, határozat stb.), a lelőhelyet és a keletkezés korát. Amennyiben a szöveg keletkezése más közösséghez köthető, mint ami a lelőhely, akkor mind a kettőt megadjuk egy a „vándorlás” útjára utaló nagyobb jellel elválasztva. Például az I.Délós 87 felirat lelőhelye Délós, azonban a szöveg (egy része) spartai nyelvjárásban készült, így tehát „Sparta > Délós” megjelölés szerepel.

A következő egység a felirat publikációit, fordításait és másodlagos irodalmat sorol föl, természetesen csak válogatva. Első helyen lehetőség szerint, azaz ha van ilyen, corpusbeli alapkiadás szerepel, a többi hivatkozás a megjelenések időrendjét követi. Alapkiadásként tehát leggyakrabban az IG (Inscriptiones Graecae), CID (Corpus des inscriptions de Delphes), IK (In-schriften griechischer Städte aus Kleinasien) stb. sorozatok állnak. A közismert kiadványokat általában a felirattani irodalomban újabban szokásos rövidítésükkel idézzük, melyek pl. a SEG

(Supplementum Epigraphicum Graecum) honlapján is elérhető. Némelykor erősebben rövidítünk, pl. D = Schwyzer, Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora (Lipce 1923).

Gyakran idézünk fordításokat is, pl. Borzsák István Görög történeti chrestomathiaját (GTCh), Németh György Görög történelem, szöveggyűjtemény (GTSz) c. munkáját, az idegen nyelvűek közül pedig a Wissenschaftliche Buchgesellschaft sorozatát (HGIÜ).

A görög szöveg prezentálását illetően eltértünk a nem felirattani jellegű kiadványok eléggé elterjedt gyakorlatától, ti. attól, hogy tükörbe tördelt folyamatos szöveget hoznak. Ez ugyan tipográfiai esztétikusabb eredményt ad és takarékosabban bánik a hellyel, azonban a kíváncsiságnál sokkal jobban eltávolítja az olvasót a szöveg hagyományozott formájától, és megnehezíti a különféle kiegészítések és olvasatok, a nem ritkán különböző időpontokban föllelt töredékek áttekintését.

A magyarázatokban több szempontot is össze kellett hangolni. A görög feliratos szövegek az egyetemen általában vagy nyelvtörténeti keretbe, vagy pedig felirattani keretbe ágyazva kerülnek tárgyalásra. Az előbbi esetben tanulmányozásuk egyúttal gyakorlati bevezetés is a görög nyelv történetének és indoeurópai alapjainak tárgyalásába, ezért nem riadtunk vissza olykor messzebbre vezető nyelvtörténeti, etimológiai fejtegetésektől sem. Másrésről, a más feliratokra és irodalmi forrásokra való hivatkozásokkal az epigraphikai és a szűkebb értelemben vett filológiai összefüggéseket igyekeztünk megteremteni.

A hivatkozások egy része, főleg a ritkábban idézett művek esetében, a \LaTeX dokumentumkezelő rendszer bibliográfiai alrendszerének (lásd Wettl F.–Mayer Gy.–Szabó P., \LaTeX kézikönyv, Budapest 2004, 425–465) fölhasználásával készült, és egyelőre a „difót”, a természettudományokban szokásos formát (sorszámozott tételek, szögletes zárójelek) követi; ezt természetesen a végleges tipográfiai megjelenés kialakításakor a filológiában szokásos formákhoz lehet igazítani.

Az eddig leírtak szemléltetésére a beszámoló Függelékében közlünk egy részletet a gortyni

törvényekből (I,1–II,31). A teljes felirat és magyarázatai az alább idézendő internetcímen olvashatók.

A kötet majdani nyomtatott formában való megjelenését megelőzve hálózaton, a <http://clphx.btk.ppke.hu/classics/gam/gnyj.html> honlapon keresztül hozzáférhetővé tettük az elkészült anyag egy részét.

Ez két megjelenítési formát kapott. Egyrésztől olvashatók szövegek és hozzájuk csatlakozó kommentár. Itt a pdf-formátumot választottuk, mivel a felirattani és nyelvészeti jelölések és szimbólumok sokasága csak így jeleníthető meg megbízhatóan, a filológiai követelményeknek eleget tevő módon. A külső tehát hasonló az alábbi függelékben bemutatotthoz.

Másrészről kiaknáztuk a html-formátum előnyeit is, a dokumentumokban való gyors navigálás és a képek egyszerű beillesztésének lehetőségét is. A html-oldal tartalmi felépítése hasonló a fentebb leírthoz, tartalmazza pl. a rövid „fejet”, a hangsúly azonban a képeken és a továbbvezető linkeken van. Az anyag fölhasználását nem szerettük volna indokolatlanul korlátozni, ezért csak olyan fényképeket és rajzokat adunk, melyek közlését a szerzői jog külön eljárás nélkül lehetővé tette, vagyis amelyek védelmi ideje lejárt. A legjobban fölhasználható publikációk O. Kern *Inscriptiones Graecae* (Bonn 1913) című fényképalbuma, melyet tulajdonképpen azóta sem váltottak még ki, valamint H. Roehl szintén pótolatlan, nagyrészt (egy korábbi technológiai állapotnak megfelelő) rajzokat tartalmazó kötetei (1882–1907). Sajnálatos módon még a saját készítésű felvételek közzététele sem lenne problémamentes, mivel kiszámíthatatlan, hogy a tárgyat őrző intézmény milyen igényekkel léphet illetve lép föl, és jogilag valóban érvényesnek tekinthető hozzájárulás beszerzése nem egyszerű.

Az internetes közzététel előnye, hogy az anyagi korlátok elesnek: az ábrák megfelelő minőségben való kinyomtatására ezek miatt nem fog sor kerülni, ezért az internetes képanyag ideálisan egészíti ki a papírpublikációt. A pdf-fájlban a sorhű szövegközlés szintén egyszerűen és költségmentesen megvalósítható.

A kutatáshoz kapcsolódó részlettanulmányok a számítástechnika alkalmazásának lehetőségeit tekintették át, egy-egy nyelvészeti, felirattani és történeti kérdést elemeztek. A tanulmányok közül kettő nyomtatott formában megjelent, másik kettő még megjelenés előtt áll, az Ókortudományi Társaság konferenciáján illetve felolvasó ülésén hangzott el előadás formájában. Az egyik egy vélhetőleg későbbi átiratban fennmaradt felirat kapcsán a nyelvi és történeti hitelesség kérdését boncolgatja, a másik pedig az indoeurópai igerendszerben az aspektus szerepét tárgyalta, különös tekintettel a görög nyelvre.

Függelék

0.0.1. törvények „a nagy kódex”, Gortyn, ca. 450

D 179; Heikel 47; Tod 36, IC IV.72, Buck 117, AntTan , Willets Berlin 1967, M&L 41 (IV,23–VI,1), Koerner 163–181; GTSz 109

I θιοί.

ὅς κ' ἐλευθέρῳι ἔ δόλῳι μέλλει ἀν-
πιμῶλῆν, πρὸ δίκας μὲ ἄγεν. αἰ δ-
έ κ' ἄγει, καταδικασάτῳ τῷ ἐλευθέρ-

5 ὁ δέκα στατῆρανς, τῷ δόλῳ πέντ-
ε ὅτι ἄγει καὶ δικασάτῳ λαγᾶσαι
ἐν ταῖς τρισὶ ἡμέραις. αἰ [δέ] κα
μὲ [λαγ]άσει, καταδικαδδέτῳ τῷ μὲν
ἐλευθέρῳ στατῆρα, τῷ δόλῳ [δα]ρχν-

- 10 ἂν τᾷς ἡμέρας φεκάστας, πρίν κα λα-
γάσει· τῷ δὲ χρόνῳ τὸν δι[χ]ασ-
τὸν ὁμνύντα κρίνεν. αἱ δ' ἀννίοιτο
μὲ ἄγεν, τὸν δικαστὰν ὁμνύν-
τα κρ[ί]νεν αἱ μὲ ἀποπῶνιοι μαίτους.
- 15 αἱ δὲ κα μῶλῃ ὁ μὲν ἐλεύθερον
ὁ δ[ὲ] δ[ό]λον, κάρτονανς ἔμην
[ῥτερο]ί κ' ἐλεύθερον ἀποπῶνιόν-
τι. αἱ δὲ κ' ἀνπὶ δόλῳ μολίοντι
πῶνιοντες φὸν φεκάτερος ἔμ-
- 20 ἐν, αἱ μὲν κα μαίτους ἀποπῶνῃ, κ-
ατὰ τὸν μαίτυρα δικάδδεν, αἱ
δὲ κ' ἔ ἀνποτέροις ἀποπῶνιόντι
ἔ μεδατέροι, τὸν δικαστὰν ὁ-
μνύντα κρίνεν. ἔ δὲ κα νικαθῇ ὁ
- 25 ἔκῶν, τὸμ μὲν ἐλεύθερον λαγ-
άσαι τᾶν πέ[ν]τ' ἡμερᾶν, τὸν δὲ δῶ-
λο[ν] ἐς κῆρανς ἀποδόμην. αἱ δὲ
κα μὲ λαγάσει ἔ μὲ ἀποδοῖ, δικακ-
σάτῳ νικῆν τῷ μὲν ἐλευθέρῳ
- 30 πεντέκοντα στατῆρανς καὶ σ-
τατῆρα τᾷς ἡμέρας φεκάστ-
ας, πρίν κα λαγάσει, τῷ δὲ δόλῳ
δέκα στατῆρανς καὶ δαρκνὰν
τᾷς ἡμέρας φεκάστας, πρίν κ' ἂ-

- 35 ποδοῖ ἐς κῆρανς. ἔ δέ κα καταδι-
 κάκσει ὁ δικαστάς, ἐνιαυτοῖ π-
 ράδδεσθαι τὰ τρίτρα ἔ μείον,
 πλίον δὲ μέ· τῷ δὲ χρόνῳ τὸν δι-
 καστὰν ὁμνύντα κρίνεν. αἱ δέ
- 40 κα ναεύει ὁ δῶλος ὃ κα νικαθε-
 ι, καλίδων ἀντὶ μαιτύρων δυὼν δ-
 ρομέων ἐλευθέρων ἀποδεικσάτ-
 ῳ ἐπὶ τῷ ναοῖ ὅπῃ κα ναεύει ἔ α-
 ὑτὸς ἔ ἄλλος πρὸ τούτῳ· αἱ δέ
- 45 κα μὲ καλῇ ἔ μὲ δείκσει, κατισ-
 [τάτ]ῳ τὰ ἐγ[ρα]μένα. αἱ δέ κα μεδ'
 αὐτὸν ἀποδοῖ ἐν τῷ ἐνιαυτοῖ,
 τὰνς ἀπλόονς τ[ι]μὰνς ἐπικατ-
 αστασεῖ. *vac.* αἱ δέ κ' ἀποθάνει μ-
- 50 ὀλιομένας τᾶδ δί[κ]ας, τὰν ἀπλ-
 ὄον τιμὰν κατ<α>στασεῖ. *vac.* αἱ δ-
 έ κα κοσ[μ]ίτῳ ἄγει ἔ κοσμίοντο-
 ς ἄλλος, ἔ κ' ἀποστᾶι, μολέν, καὶ κ-
 α νικαθεῖ, κατιστάμεν ἀπ[ὸ ἄ]ς
- 55 [ἀμέρα]ς ἄγαγε τὰ ἐγγραμένα. *vac.*
 [τ]ὴν δὲ νενικαμένον κα[ὶ τὸν κα]-
 Π τακείμενον ἄγοντι ἄπατον
 ἔμην. *vac.* αἱ κα τὸν ἐλεύθερον ἔ
 τὰν ἐλευθέραν κάρτει οἴπῃ, ἐκα-

- τὸν στατῆραν καταστασεῖ· α-
- 5 ἰ δέ κ' ἀπεταίρω, δέκα· αἱ δέ κ' ὁ δῶλο-
 ς τὸν ἐλευθέρον ἔ τὰν ἐλευθέρα-
 ν, διπλεῖ καταστασεῖ· αἱ δέ κ' ἐλε-
 ύθερος φοικέα ἔ φοικέαν, πέντε
 δαρκνάνς· αἱ δέ κα φοικεὺς φοικέα
- 10 ἔ φοικέαν, π[έν]τε στατῆραν. *vac.*
 ἐνδοθιδίαν δόλαν αἱ κάρτει δαμ-
 άσαιτο, δύο στατῆραν κατασ-
 τασεῖ· αἱ δέ κα δεδαμν[α]μέναν, πε-
 δ' ἀμέραν, [ὀ]δελόν, αἱ δέ κ' ἐν νυτ-
- 15 τί, δύ' ὀδελόνς· ὀρκιῶτέραν δ' ἔ-
 μῆν τὰν δόλαν. *vac.* αἱ κα τὰν ἐ-
 λευθέραν ἐπιπῆρεται οἷπεν ἀκε-
 ύοντος καδεστᾶ, δέκα στατῆ-
 ρανς καταστασεῖ αἱ ἀποπῶνιο-
- 20 ι μαίτυς. *vac.* αἱ κα τὰν ἐλευθέραν
 μοικίῳν αἰλεθεῖ ἐν πατρὸς ἔ ἐν ἁ-
 δελπιῶ ἔ ἐν τῷ ἀνδρός, ἐκατὸν
 στατῆραν καταστασεῖ· αἱ δέ κ' ἐ-
 ν ἄλλῳ, πεντέκοντα· αἱ δέ κα τὰν
- 25 τῷ ἀπεταίρω, δέκα· αἱ δέ κ' ὁ δῶλος τὰ-
 ν ἐλευθέραν, διπλεῖ καταστασε-
 ῖ· *vac.* αἱ δέ κα δῶλος δῶλῳ, πέν-
 τε. προφειπάτῳ δὲ ἀντὶ μαιτ-

ύρῶν τριῶν τοῖς καδεσταῖ-
30 ς τῷ ἐναιλεθέντος ἀλλύεθ-
θαι ἐν ταῖς πέντ' ἡμέραις· vac.

I,1 θιοι: a krétaiban általános a magánhangzó előtti /e/ zárt ejtésének jelölése (B 9/7).

I,3 Az előállításról StV 567,94; D 328a IB5–6 = StV 558; ezt a gyakorlatot tükrözi a latinban (sons) és a germán nyelvekben (úfn. *Sünde*) a **(h₁)sont-* participium sajátos jelentésfejlődése cf. Porzig, Gliederung 112–113, legg. XII tabb. I,1–3 [2, 128]. – μωλέω ‘peresít, pert indít’, cf. μωλεῖ· μάχεται, καὶ ἀντιμωλία· δίκη, εἰς ἣν οἱ ἀντίδικοι παραγίνονται. μωλήσεται· μαχήσεται. πικρανθήσεται. Hésych., μῶλος ‘harc, csata’ Hom.

I,4 καταδικαζάτω: a gutturális-tövek mintájára alkotják aoristosukat és futurumukat a -d-tövek a dór nyelvjárásokban (B 142).

I,6 ὅτι Blass, Will.; λαγαίω ‘elereszt’.

I,8 λαγάσει: az aor. coni. S. 3. később, az ión orthographia szerint is -ει végződést mutat, tehát rövid kötőhangzósak ezek az athematikus coni.-ok, mint βήσομεν Hom. (B 150); καταδικαδδέτω: a -zd- > -dd- asszimiláció a boiót, thessaliai, élisi és lakón nyelvjárásban is megfigyelhető (B 84).

I,11 χρίνεν: a későbbi adatok szerint a thematikus inf. végződése a dór szigeteken rövid magánhangzót tartalma, mégsem érvényesül az ún. ῥμα-szabály (FHM 21.§), mivel az antik grammatikusok tanúsága szerint a dór nyelvjárásban – legalábbis bizonyos esetekben – az hangsúly hátravonása jellemző (Th 82/1); történetileg persze – legalábbis bizonyos esetekben – a hátrább lévő hangsúly lehet eredetibb (Hirt Hb 272, különösen Anm. 7–8); megesketés HC 9; AGR 11 = Hrg. Thür G. Symposion 1995. szerint csak itt fordul elő kötelező eskü; a (hamis) esküről pl. Hésiod. 282; Iuven. 13,75–111.

I,12 ἀννίομαι < ἀρνέομαι: a krétaiban különösen gyakori a szomszédos mássalhangzók teljes asszimilációja (B 86/5); az ige mellett μή + inf. mint ἀντιλέγω stb. esetében (Menge 192).

I,14 μαῖτης: ez a szó etimológia, hangfejlődési, képzési és jelentéstani szempontból egyaránt

problematicus, azonban Chantraine kételyei ellenére Frisk „ingeniőzus” magyarázata minden szempontból alátámasztható. Az első szótagban a palatalizáció másodlagos (talán regresszív, cf. **tu* > **tju*: boiót. τιοῦχα Schwyzer 183 ε, 272, 212, 213, 308, valamint kypr. αἶλος, lesb. αἶμι- uo. 274), a fordított irányú i > r változás kizárható. Szintén kevésbé valószínű, hogy -*tur-* lenne az eredeti tő, a -*tu-* képző viszont jól adatolt a rokon nyelvekből, tehát a szó *mar-tu-s* formában szegmentálható. Az eredeti -*r-* nélküli tövet tanúsítja *μαρτύσι* is (másképp Schwyzer 260). Ekkor a *(*s*)*mer-* ‘gondol vmire, emlékezik’ gyökből (LIV 1. *smer-*, cf. *μέριμνα*, av. *paiti-šmara-* ‘gondol, vágyakozik vmire’, a. *mourn*) való deriválás kézenfekvően adódik. A -*tu-* elem pl. a latinban (supinumként is) még produktív, és ige-tövekből hímnemű elvont főnevet képez (*portus*, *aditus*, *adventus*; cf. Grundr. II/1. 440–447). A görögben az -*u*-töví főnevek csoportja erősen visszaszorulóban van (Sihler 310), ezeken belül pedig a -*tu*-tövíek – nyilván pl. a -*tis* > -*sis* végű abstractumok mintájára – nőneműekké váltak (Risch §17). (Messzire vezető kérdés a -*tū*-képző eredete; az egyik lehetőség pl. -*tuH-*, a másik a -*tu*-/*-tew-* ablaut felváltása mint az igei -*nu*-/*-new-* esetében, cf. Grundr. 440 és 453 is.) A *μαρτυς* szó esetében ez a változás a jelentése miatt kizárt volt, ezért kézenfekvő, hogy töve olyan bővítményt kapott, hogy valamely produktív osztályba illeszkedjék (a semlegesek kis csoportjának tagjaként megmaradhatott ἄστυ). Az -*r*-tő létrejöttét a tematikus -*ro*-képzővel ellátott *μαρτυρος* is elősegíthette.

Talán szintén *tu*-töví volt a Γόρτυς helynév (S. G. Γόρτυνος, de az alapító hērósé Γόρτυος Steph. Byz. Ethn. s. v., cf. D. myk. *ko-tu-we* DMic s.v. és Bile, Crétois 201–202).

Az absztrakt > konkrét jelentésfejlődésre Frisk francia (témoins) és angol (witness) példája mellett a -*tu*-képzővel pl. ói. *mántus* ‘tanács, tanácsadó’ stb. is említhető.

A morfémak ablautfokát illetően (protero- vagy hisztero-) kinetikus paradigmákból indulhatunk ki (Meiser 100/1), azonban a gyökben az ablaut – egy nyelven belül – sehol nem őrződött meg, és hol nullfokot, hol pedig teljes fokot találunk. Éppen a -*ti*-tövek esetében szintén a gyök nullfoka vált általánossá.

I,16 *κάρτον* < **krt-jo-n* (*-*tj*- > boiót, att., krét., eub. -tt- B 81). Az ún. ritkább képzésű középfok esetén a görög gyökben általában normálfokot találunk, és így ión *κρέσσων* < **kret-jōn*, cf. ὀλίγος mellett att. ὀλεῖζων < **oleig+jōn* (Ps.-Xen. Ath. resp. 2,1; IG I³ 6 B da37 = LSS 3; 78 a8 = LS 5) és Hom. ὀλιζονες (ὕπολιζονες Allen) Il. 18,519. A főlsőfok általában eredetileg nullfokot mutat: *κράτιστος*, ὀλιγιστος (Schwyzer 538). A ra – ar (*κάρτος*, *κάρρων*, *κάρτιστος*) változatokról cf. Schwyzer 342. A nullfok az *γένος*-típushoz tartozó főnévbe is behatolt, de aiol *κρέτος*, cf. Σωκράτης ark. IG V,2 36; kypr. ICS 338. – Az inf. írásmódja a későbbi gortyni feliratokon (pl. IC IV 41 I 16) *ῥμην* nyílt hosszú magánhangzóval (Th 142/44b, B 154/5). Szintén hosszú a magánhangzó a rodosi *εῖμειν* alakban. Azt a területet, ahol a másodlagosan hosszú magánhangzók nyíltak, Ahrens a Doris severior elnevezéssel illette (Th §220–223).

I,19 *φός* < **swos* > att. ὄς, valószínűleg régi változata **sewos* > dór, Hom. ἑός; > **sowos* > lat. *suus*.

I,23 *ἄτερος* < **sm-teros*; ez őrződött meg az attikai krásziszos formákban is, míg *ἔτερος* valószínűleg *έν-ός* magánhangzóját kapta meg.

I,24 *ῥ* ‘amennyiben’; S. instrumentalisi alak (< **jeh₁*) lehet a **jos* vonatkozó névmásból (B 132/7; Schwyzer 550), cf. **k^weh₁* > gót *hvē* ‘kivel, mivel; valamiképpen’.

I,25 *εχον* = *εχων*

I,27 *k^hēr-*, att. *χεῖρ* < **g^hesr-* cf. hett. *keššar*, D. hett. *kešri*; cf. *ιοχέαῖρα* < **iswo+g^hesr₁+ja* (Heubeck KS 260–4). A mássalhangzós töveknél a (magánhangzóval kezdődő szó előtti) -ans végződés nyilván az -ā- és az -o-tövek -as/-ans, -os/-ons kettőssége analógiájára lépett föl.

I,36 *ἐνιαυτός* ‘évforduló(nap), egy évnek eltelte’; ezt az eredetinek tűnő jelentést mutatja pl. CID I 9 C 47 (vö. G. Türk, Hermes 31,647–8) és egy Szántó Emil és E. Hule által kiadott mylasai felirat (A. Wilhelm, Hermes 32,117), és még Homérosznál (Il. 19,32 stb.) is kitapintható; azonban már a legkorábbi attikai feliratokon (IG I³ 32 stb.) általános *κατ’ ἐνιαυτόν* az ‘évente’ jelentésben, így pl. Plat. Polit. 298E, cf. Krat. 410D. Az *έν ἐνιαυτῷ* kifejezés azonban nála is őrzi az ‘egy év

leforgása alatt/múlva’ jelentését pl. Theait. 155B, hasonlóképp ἐπειδὴν γὰρ δὴ τῶν ἀρχόντων ἐκάστοις ὁ ἐνιαυτὸς ἐξέλθη Polit. 298E, cf. νῦν μὲν οὖν ἡμέρα τε γέγονεν οὕτως καὶ διὰ ταῦτα, ἡ τῆς μιᾶς καὶ φρονιμωτάτης κυκλήσεως περίοδος· μεις δὲ ἐπειδὴν σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβῃ, ἐνιαυτὸς δὲ ὁπόταν ἥλιος τὸν ἑαυτοῦ περιέλθῃ κύκλον Timaios 39C (hasonlóképp 47A), Nomoi 921C, οἱ δὲ δεδανεικότες ἦχον ἐπὶ τοὺς τόκους, ἐπειδὴ ὁ ἐνιαυτὸς ἐξῆλθεν, εἰ μὴ τις ἀποδοίῃ αὐτοῖς κατὰ τὰς συγγραφάς Ps.-Démosth. Contra Polycl. 61 (cf. LSJ II.1). Ezzel szemben ἔτος ἦλθε Od. 1,16 a teljes évre vonatkozik; szabadon variál Plat. Nom. 954C.

Meglehetősen bizonytalan a szó etimológiája. Az első elem talán azonos τετράενος második elemével, a második elem pedig az ἰαύω < *i+aus-jō ‘éjszakát eltölt’ ige töve lehet, melyben az imperfecta reduplicatio elhalványult. Noha LIV két különböző h₂wes- gyököt különböztet meg, a kettő kapcsolata elég kézenfekvő: ‘a hajnalig tartó időt eltölti’ ~ impers. hajnalodik (a két fölvett gyökből képzett alakok is egymással komplementerek), tehát ez esetben végső soron ἰαύω és ἔως, αιολ αὔως, lat. *aurora* (< *aus-ōs+a f., cf. Flör+a) gyöke is közös.

I,36–7 πράδδω: eredetileg *-kjō, -k^hjō > -σσω, -ττω, illetve *-gjō > -ζω, -δδω, azonban a -s- (és más hangok) előtti zöngésségi neutralizáció miatt a két csoport keveredése figyelhető meg (Schwyzer 715; B §84). A középkrétai nyelvjárásban -st^h- > -θθ-, -θ- és ritkán -τθ- (B 85/3).

I,37 τρίτρα cf. IC IV 43 Ab 10 (attikai τριπλοῦς, τριττός, τριπλάσιος). A -tron képző gyakran használatos kiadást, (anyagi) teljesítést kifejező szavakban (B 165/3). A halmozódó büntetés nem léphet túl egy ésszerű határt. Az adósok által fizetendő kamatos összegek hasonló korlátozásáról rendelkezik ca. 303-ban Antigonos I. Monophthalmos:

ἐπεὶ [δὲ τοσαῦτα τὸ πλῆθος ἄ]-

χοούμεν εἶναι τὰ συναλλάγματα καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὥστε, ἂν τῶι [νόμῳ διακριθῇ, διὰ παν]-
τὸς τοῦ χρόνου, μηθέν ἂν δύνασθαι ὑπομείναι· καὶ γὰρ ἔως το[ῦδε οὐ δοκεῖ προκοπὴν εἰ]-
ληφέναι ταῦτα ἅπερ οὐδὲ αἱ συν[θήκ]αι συντελέσθαι διὰ τὸ ἐ[κ πολλοῦ ἀδίκαστα]

εἶναι ὑμῖν τὰ συναλλάγματα, καὶ ἂν προστιθῶνται οἱ τόκοι πά[ντων τῶν ἐτῶν?, μηθενί]
 [δ]υνατὸν εἶναι ἀποτεῖσαι, οἰόμεθα δὲ δεῖν, ἅμ μὲν ἐκόντες ἀπο[τείσωσιν οἱ ὀφεί]-
 [λο]ντες, γράφειν τοὺς συνθηκογράφους μὴ πλεῖον διπλασίου ἀποδ[οῦναι τοῦ ἀρχαίου].
 ἂν δὲ εἰς δίκην ἐλθ<ό>ντες ὀφείλωσι, τριπλάσιον (SIG 344,31–38).

I,39–46 A templomban nyert menedékről Maffi, L'asilo degli schiavi nel diritto di Gortina. In: Das antike Asyl [1, 15–22], cf. IC IV 41, IV,6–17 (Koerner 127) és IC IV 47,31–33 (Koerner 138) cf. [1, 32n40]; bizonyos esetekben a szentélybe való belépést a drapetéseknek (és zsebmet-szőknek) igyekeztek megakadályozni, Athénban egy 432/1-es rendelkezés szerint erre íjászokat is alkalmaztak (IG³ 45 = SIG³ 62 = HGIÜ 81, cf. [1, 26]; Exod. 21,14). A szó különben csak lexi-kographosokból ismert: ναεῦειν· ἰκετεύειν. παρὰ τὸ ἐπὶ τὴν ἐστίαν καταφεύγειν τοὺς ἰκέτας Hé-sych. s.v. és Ναύειν· ἰκετεύειν· ἐπεὶ ἐν τοῖς ναοῖς ἦσαν· ἢ παρὰ τὴν ἐστίαν παρὰ τὸ ἐναῦσαι Phot. Lex. s.v. (itt alighanem romlott a szó alakja). A ἅμφι δὲ νηὸν ἔνασσαν H. hymn. Ap. 298 kifejezés minden bizonnyal valódi figura etymologica, és lak. ναφός < *nas-wos, cf. νέομαι < *nes-o+mai 'épen hazatér'. A gyök nullfoka a gyökéraoristosban *ns+menos > ἄσμενος 'megmenekült' > 'örvendő', és a neh-/as-/ah- allomorfok kontaminációjából születhetett a na(h)- gyökforma.

I,40 Δόρ ὤ 'ahonnan' cf. τίς δ' ἐσί; πῶ δ' ἐσί; Orphica, fr. 17a,5 (mint τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν II. 21,150); Apoll. Dysk. GG II,1 p. 185. Lehetséges, hogy ezek az -ō végű dór adverbialis alakok (B 132/8) az *-ōd ablativus maradványai, lásd még delph. φοίχω 'a házból, otthoniból' D 323 C 23, mely alak nem lehet G., mivel annak a feliraton -ou a végződése pl. A 14–15 (Schwyzer 549–550).

I,41 δρομεύς att. 'versenyfutó', itt nyilván 'nagykorú'. Krétán a γυμνάσιον elnevezése δρόμος, cf. δρόμοις· τοῖς γυμνασίοις κατὰ Κρήτας Suda s.v., SIG 463,14 = IC III 4,4,13.

I,43 ὅπη 'ahol' B 132/7, cf. ad I,24.

I,45 καθιστάτω ti. a pervesztes 'tegye le, fizesse meg' (LSJRS). Ez a jelentés csak Gortynból ismert.

I,47 ἐπικαταστασεῖ ‘még ráadásul fizet’; fut. Dor. B 141/a.

I,48 τάνς: az -ā-tövek Pl. Acc.-ának ősgörög végződése *-ans lehetett, amint azt az aiól -αις is bizonyítja. Messzire vezető kérdés a végződés ie. eredete. Minthogy *-eh₂ms a kézenfekvő kiindulási forma, pusztán (a szokásos) hangtörvényekkel nem boldogulunk. Egyesek *-āns fejleményre gondolnak (Pl. Sihler 254n1 és 271), azonban az ii. és a gót alak csak már ie. *-ās fejleménye lehet (Lindeman Intr. 92). Ez esetben viszont az ősgörög végződés az -o-tövek mintájára nyert új, analogikus formát. – ἄπλόος < *sm-pl- csak Krétán kétvégű (ezekhez cf. Schwyzler 457–8), de valóban összetett, cf. úfn. *Zwei-fel* és valószínűleg πλέχω, lat. *plec-to* stb.

I,51–II,2 Az I,2–3 tilalomhoz kapcsolódik. További kiegészítés lesz XI,24–25.

I,52 κοσμέω ‘kosmosi hivatalt tölt be’. Cf. VIII,55.

I,53 ἀποστῆ ‘leteszi hivatalát’.

I,56 κατατίθημι ‘zálogba ad’, M. ‘zálogba elfogad’, P-a κατάκειμαι.

II,1 ἄπατον személytelenül szerkesztve, csak Krétáról ismert összetétel ← ἀπό + ἄτα; cf. ἄνατος Aisch., IC I 10,2,4; IG IX 1² 3,717,A3 (Lokris), ἀνάατος Michel 1334 = D 424,6 (Élis), IG V,2 357 = IPArk 17 B177.

II,2–10 A nemi erőszak szokásos büntetési tétele az Ókori Keleten valószínűleg halál volt (Hett.Tv. II 83.§, cf. HČ 130.§), azonban már az ószövevségi jog is lehetővé teszi a békés rendezést: a férfi köteles törvényesen is nőül venni az asszonyt és nem válhat el tőle (Ἐὰν δέ τις εὔρη τὴν παῖδα τὴν παρθένον, ἥτις οὐ μεμνήσκειται, καὶ βιασάμενος κοιμηθῇ μετ’ αὐτῆς καὶ εὔρεθῇ, δώσει ὁ ἄνθρωπος ὁ κοιμηθεὶς μετ’ αὐτῆς τῷ πατρὶ τῆς νεάνιδος πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, καὶ αὐτοῦ ἔσται γυνή, ἀνθ’ ὧν ἐταπεινώσεν αὐτήν· οὐ δυνήσεται ἐξαποστεῖλαι αὐτήν τὸν ἅπαντα χρόνον Deut. 22,28–29). (Ha az eset színhelye „belterület”, akkor a hettita és a héber jog a nő beleegyezését vélelmezi.) Némileg hasonló ehhez egy késői görög szöveg megfogalmazása, aminek eredetét nem ismerjük: νόμος τὴν βιασθεῖσαν ἢ γάμον ἄπροικον ἢ θάνατον αἰρεῖσθαι τοῦ βιασαμένου Syriani, Sopatri Et Marcellini Scholia Ad Hermogenis Status IV,645, cf. 707 és

794, valamint Sópatros ad Hermog. V,106 és 202 Walz, IV,137 és 263 W. Vö. – korábbról – Sen. contr 1,5 és 7,8; contr. exc. 1,5; 3,5; 4,3; 7,8 (cf. 8,6; Calp. Flac. decl. 34): Rapta raptoris aut mortem aut indotatas nuptias optet; cf. Quint. decl. 262 és 383. A nőülvétel jelent megoldást az újkomédiában is (Menadr. Epitrep. 453 és 570, Ter. adelph. 473, ut mi ignoscas eamque uxorem mihi des, ut leges iubent Plaut. Aul. 791), ahol a helyszín gyakran valamely ünnepség (vö. ó νόμος δίδοσθαι κελεύει τὰς μυρίας, ἐὰν βιάσῃται κόρην ἐν πανηγύρει Sópatr. VIII p. 371 W.). A különböző, de sajnos meglepően kisszámú görög forrás összevetése alapján a nemi erőszak megítélése a klasszikus korban általában a következő lehetett: a felek társadalmi státuszához igazodó büntetést kellett a vétkesnek fizetnie, de kivételes esetben, tettenéréskor, szabad születésű áldozat közeli hozzátartozója büntetlenül megölhette a támadót – Démosthenésnél (in Aristocr. = 23,53) valószínűleg a drakóni fogalmazást találjuk (Ἐάν τις ἀποκτείνῃ ἐν ἄθλοις ἄκων, ἢ ἐν ὁδῷ καθελὼν ἢ ἐν πολέμῳ ἄγνοήσας, ἢ ἐπὶ δάμαρτι ἢ ἐπὶ μητρὶ ἢ ἐπ’ ἀδελφῇ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, ἢ ἐπὶ παλλακῇ ἢν ἂν ἐπ’ ἐλευθέροις παισὶν ἔχῃ, τούτων ἕνεκα μὴ φεύγειν κτείναντα) és így Platón hasonló álláspontja (Legg. 874C) minden bizonnyal a valóságot tükrözte. A modern jog szempontjából meglepőnek tűnhet, de ésszerű, hogy az „erőszakmentes” házasságtörés megítélése súlyosabb – ezt a paradoxont igyekezik Lysias is kihasználni Eratosthenés elleni beszédében (1,32); cf. DNP s.v. Vergewaltigung. A halálbüntetésre csak nagyon késői görög forrásunk van: νόμος, τὸν βιασάμενον κόρην Ἀθήνησι χιλίας δίδοναι· καὶ νόμος ἐν Λακεδαίμονι τὸν βιασάμενον θανάτῳ ζημιοῦσθαι Rhet. Gr. IV,293 Walz, de aligha kétséges, mi lehetett Drakón álláspontja (cf. Plut. Solón 17). Speciális minősített esetet érint az Aisch. Tim. 15 által idézett törvény: Ἐάν τις Ἀθηναίων ἐλευθέρον παῖδα ὕβριση, γραφῆσθω ὁ κύριος τοῦ παιδὸς πρὸς τοὺς θεσμοθέτας, τίμημα ἐπιγραπόμενος. Οὐ <δ> ἂν τὸ δικαστήριον καταπσηφίσσῃται, παραδοθεὶς τοῖς ἑνδεκα τεθνάτω αὐθημερόν. Ἐὰν δὲ εἰς ἀργύριον καταπσηφισθῇ, ἀποτείσάτω ἐν ἑνδεκα ἡμέραις μετὰ τὴν δίκην, ἐὰν μὴ παραχρῆμα δύνῃται ἀποτίνειν· ἕως δὲ τοῦ ἀποτεῖσαι εἰρχθῇτω. Ἐνοχοὶ δὲ ἕστωσαν ταῖςδε ταῖς αἰτίαις καὶ οἱ εἰς τὰ οἰκετικὰ σώματα ἐξαμαρτάνοντες.

II,2–4 Ugyanezen összeg szerepel Solónnak tulajdonítva Plutarchosnál (Solón 23). A Delphoi és Pellana közötti jogsegélyegyezményben (= D 328a = StV 558) szereplő ezer drachmás összeg megítélése a delphoi-i felirat töredékessége miatt nem egyszerű. Szintén ezer (drachma) áll késői retorikai művekben: Νόμος τὸν βιασάμενον κόρην διδόναι χιλίας Sopatros divis. quaest. VIII,105 és 362, illetve 371 Walz, 1. részletesen Salviat–Vatin: La répression des violences sexuelles dans la convention entre Delphes et Pellana, le droit d’Athènes et les Lois de Platon. In: Ins. Gr. cent. 63–75.

II,3 οἴφω ([4, 274]): véd. *yábhati* hasonló értelmű, de a tochar „véletlenül” még őrzi az általanosabb eredeti ‘behatol’ jelentést; Pisani a Duenos-feliraton egy rokon lat. *iopetoi* alakot vél fölismerhetni, cf. faliscus lat. *iofet* ([3, 351–2], [2, 127–8]; utóbbit Ve 243 nem értelmezi).

II,5 ἀπεταίρου: ha apetairos hozzátartozója ellen követi el. Az ἀπ-étairos társadalmi státusza a pénzösszegek alapján a teljes polgárjogú szabad emberé és a szolgáké közé esik, talán szabad származású fattyúkról, szabadosokról (IC IV 78 = Koerner 153) és idegenekről (IC IV 79 = Korner 154) lehet szó, hiszen ezek állnak kívül a hetaireiákon (X,38). Az utóbbi két csoport ügyeiben a kosmos xenios volt illetékes. Az apetairos terminus csak Krétáról ismert, cf. még IC IV 84,6 = Koerner 158 és speciális értelemben SEG 35,989 (LSJRS); melléknévként egy Theopompos-töredékben Polluxnál. Aristotelés Polit. 1272a1 szerint ἔχει δ’ ἀνάλογον ἡ Κρητικὴ τάξις πρὸς τὴν Λακωνικὴν. γεωργοῦσί τε γὰρ τοῖς μὲν εἰλωτες τοῖς δὲ Κρησὶν οἱ περιοικοὶ és többször is említi a krétai perioikosokat (1269b3, 1271b30, 1272a19, b18), azonban egyértelmű krétai feliratos adatunk nincsen a περιφοικος-okról (cf. IC II 30,3 és IV 65).

II,7–15 Más források nem tartalmazzak ilyen finom distinkciókat a tarifarendszerben. Az említett jogsegélyegyezményben még egy ötven drachmás összeg vonatkoztatható ide, talán a szolga elleni tett esetére. Összehasonlítóképpen: Menandrosnál (Epitrep. 136) Kharisios a pornoboskosnak napi 12 drachmát fizet (ami a zenészlányoknak Arist. Ath. pol. 50,2 szerint fizethető összeg hatszorosa: καὶ τὰς τε αὐλητρίδας καὶ τὰς πσαλτρίας καὶ τὰς κιθαριστρίας

οὔτοι σκοποῦσιν, ὅπως μὴ πλείονος ἢ δυεῖν δραχμαῖν μισθωθήσονται, καὶ πλείους τὴν αὐτὴν ἐπουδάξωσι λαβεῖν, οὔτοι διακληροῦσι καὶ τῷ λαχόντι μισθοῦσιν).

II,7 διπλεῖ ‘kétszeresen’: a nyugati görög és a dór nyelvjárásokban az -ει képzős adverbiumok eredetileg ‘hol’ kérdésre felelnek; cf. attikai διπλῆ (B 132/2).

II,11–15 Az -ιδιος képző határozói kifejezésből hoz létre melléknevet (B 165/2). Két **demh*₂ alakú gyök reflexei ismertek a görögből is. Egyrésztől δέμω ‘épít’ és dór δέδμαται, másrésztől az itt előforduló ‘leigáz’ jelentésű gyökből aiol δάμναμι < **dṃ-ne-h₂-mi*, ἄδμητος; cf. lat. *domare*. Αδεδαμναμένος alak formálisan egy tematizált δαμνάω paradigmájához tartozik. Cf. Exod. 20,17 = Deut. 5,21; Levit. 19,20; Dig. 47,2,83 halmazati esetet tárgyal (Diódsi RJV 229).

II,15: ὀρκιώτερος: a nő (ráadásul rabszolga) előnyt élvez az eskü alatti vallomás jogát illetően, cf. alant III,50 és IV 7; valamint IC IV 41 II,12 (Koerner p. 381); 42 B5; 45 B4. A kifejezés csak Gortynból ismert.

II,17: ἀκεύει· τηρεῖ Hésych.

II,18: cf. κηδεστής ‘gondviselő’.

II,20–45: cf. HC 129, 143 §. ~ Hett.Tv. II 83–4 ~ Digesta 48,5,21–24 (Diódsi RJV 102) azzal, hogy a leányt is meg kell ölni, nyilván a cselvetést (vö. Plautus, Miles gloriosus) akarják a törvényhozók elkerülni. A házasságtörés büntetése: Hérakl. Lembos 42 (Államéletr.p.66), Diódsi RJV 100–4; (cf. vérfertőzés esetei HC 154–8, Hett.Tv. II 73–77, 80–1); Levit.20,10 (ÓKTCh 271), Deuteron.22,22–4; CIH (Corpus Iuris Hung.) Tripart. tit. 105. A hagyomány szerint egészen más szemlélet érvényesült a lykurgosi Spartában (Plut. Lyk. 15). Platón nagyon ékes szavakkal tesz tanuságot a tisztaság és a házastársi hűség mellett (841A–842A), s rendszabályokat alkot (Legg. 783E–4E) ennek védelmére.

A házasságtörésre és a tettenért csábító megölésére (cf. Arist. Ath. pol. 57,3) vonatkozó klasszikus eset Lysias Eratosth. (részletes magyarázatokkal ellátott fordítása Budapest 2003), ahol nem zárható teljesen ki, hogy csapdát állított a férj, azonban úgy látszik, hogy Athénban

akkor nem voltak érvényben az ókori keletiekhez és a rómaiakhoz hasonló szigorúságú óvóintézkedések (cf. magyar Lysias jegyzetét ad 1,28 és p. 67–8).

II,21: αἰλέω valószínűleg αἰρέω és ἐλεῖν gyökkiegynyelődésének eredménye (B 12).

II,30: ἄλλύω < ἄνᾶ + λύω.

Hivatkozások

- [1] M. DREHER, szerk.: Das Antike Asyl, vol. 15, *Akten der Gesellschaft für griechische und hell. Rechtsgeschichte*. Köln etc., Böhlau, 2003.
- [2] F. GRAF, szerk.: Einleitung in die lateinische Philologie. Stuttgart, 1997.
- [3] V. PISANI: Le lingue dell'Italia antica oltre il latino. Torino, Rosenberg & Sellier, 2 kiadás, 1964.
- [4] H. RIX–M. KÜMMEL–ETC., szerk.: LIV. Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Wiesbaden, 1998.